

ALFA

DEN HEMMELIGE JESUS

LONE FATUM

GEERT HALLBÄCK

JESPER TANG NIELSEN

DEN HEMMELIGE JESUS

Lone Fatum – Geert Hallbäck – Jesper Tang Nielsen

ALFA

Den hemmelige Jesus

Lone Fatum, Geert Hallböck, Jesper Tang Nielsen

© Forfatterne og Forlaget Alfa 2008

Layout og sats: Religionspædagogisk Center

Omslag: Religionspædagogisk Center

Tryk: Narayana Press

Omslagsbillede: Chorakirken, Istanbul.

ISBN 978-87-91191-42-8

Udgivet med støtte fra Direktør Einar Hansen og hustru fru Vera Hansens Fond og FELIX-fonden.

For enkelte billeder i denne bog er det ikke lykkedes os at komme i kontakt med den retmæssige indehaver af ophavsrettighederne. Såfremt forlaget på denne måde måtte have krænket ophavsretten, er det sket ufrivilligt og utilsigtet. Retmæssige krav i denne forbindelse vil selvfølgelig blive honoreret, som havde vi indhentet tilladelsen i forvejen.

Forlaget Alfa

www.ForlagetAlfa.dk

INDHOLD

Indledning	7
Kanondannelse og kætteri <i>Geert Hallbäck</i>	19
Da Jesus blev barn Jesu fødsel og barndom i de apokryfe evangelier <i>Jesper Tang Nielsen</i>	45
Korset som frelser Fremstillingen af Jesu lidelse i de apokryfe evangelier <i>Jesper Tang Nielsen</i>	79
Maria Magdalene Frelserens kæreste – skøge eller åndelig idealfigur <i>Lone Fatum</i>	113
Hvad der videre hændte apostlene Kristus, køn og kvindefigurer i Apostelakterne <i>Lone Fatum</i>	159
Billederne i denne bog <i>Louise Lillie</i>	203

INDLEDNING

Denne bog er blevet til på baggrund af to forelæsningsrækker ved henholdsvis Det Teologiske Fakultet og Folkeuniversitetet i København. Arrangementerne blev afholdt i efteråret 2006 og foråret 2007. Begge var velbesøgte, og vi takker tilhørerne for deres interesse og spørgelyst. I forkortede udgaver blev forelæsningerne trykt i det populærvidenskabelige tidsskrift *Bibliana*.

Anledningen var naturligvis udgivelsen af *Judasevangeliets*. Lanceringen af det skrift og alle de mere eller mindre fantasifulde teorier om dets angiveligt eksplosive betydning for den etablerede kirkelige kristendom tiltrak sig medierne opmærksom omkring påsken 2006. På Afdeling for Bibelsk Eksegese ved Det Teologiske Fakultet, Københavns Universitet, ønskede vi at tage afsæt i den pludseligt opståede interesse for tidlige kristne skrifter, for at orientere sagligt og videnskabeligt forsvarligt om den tidligste kristendoms historie og om de mange apokryfe skrifter, der omhandler Jesus, hans tilhængere og modstandere. Ofte danner netop disse skrifter grundlag for ganske spektakulære teorier om kristendommens opståen både blandt etablerede forskere og succesrige romanforfattere.

Målet med forelæsningerne var vel at mærke ikke at stille sig på de kanoniske skrifers side og bevise de apokryfe skrifers utroværdighed. Tværtimod var formålet at vise, hvordan den nytestamentlige kanon blev dannet og derved forklare, hvorledes skellet mellem kanoniske og apokryfe skrifter kom i stand. Endvidere ønskede vi at give eksempler på forbindelsen mellem de apokryfe og nytestamentlige tekster. Det viser sig nemlig, at selv om de apokryfe evangelier

aldrig for alvor har gjort de fire kanoniske rangen stridig som de første kristnes autoritative fremstilling af Jesu liv og virke, er der mange fællestræk med hensyn til udviklingen af fortællingen om Jesus. Gennemgangen af disse træk skærper sansen for de pågældende skrifers eget anliggende, men viser samtidig, hvorledes mange folkekære traditioner om Jesus er blevet til. Det gælder de apokryfe skrifter, der i vidt omfang tager udgangspunkt i de kanoniske fremstillinger for at udvide og udfolde dem; men det gælder i ikke mindre grad store dele af de kanoniske skrifter, der er blevet til på samme måde.

Forelæsningerne skulle således komme ud over den ufrugtbare diskussion om skrifternes historiske sandhedsværdi, og i stedet beskæftige sig med skrifternes eget anliggende, nemlig at fortælle om Jesus og hans tilhængere på en vedkommende måde. I gennemførelsen af dette ærinde benytter de kanoniske og apokryfe forfattere sig af samme teknik. Ofte er der ikke radikal forskel i skrifternes forhold til historien. Men der er andre forskelle, fordi de gør historien om Jesus og hans tilhængere vedkommende på forskellige måder. Der er således ofte radikal forskel på skrifternes opfattelse af Jesus. Modsætningen mellem kanoniske og apokryfe skrifter kan derfor ikke måles på deres relation til den historiske sandhed om Jesus og hans tilhængere, men består i de forskellige teologiske fortolkninger af kristendommens grundlæggende personer og begivenheder. Forskellen mellem de kanoniske og apokryfe skrifter handler om teologi, ikke om historie. Forholdet mellem skrifterne omhandler derimod både historiske, teologiske og litterære perspektiver. Det er dem, bogen vil indkredse.

KANON OG KANONISERING

Når betegnelsen apokryfe skrifter refererer til kristne tekster, angiver den ikke en klart afgrænset tekstgruppe. Det er tilfældet for de såkaldt gammeltestamentlige apokryfer, men de nytestamentlige ditto omfatter en diffus mængde skrifter,

som varierer i antal fra udgave til udgave. Alene definitionen af apokryfe skrifter volder således vanskeligheder. Det er klart, at nytestamentlige apokryfe skrifter kan defineres som skrifter uden for den nytestamentlige kanon, der omhandler personer og begivenheder i kristendommens første generation. Vanskelighederne opstår, når man skal afgrænse tekstsamlingen. Et kriterium er tidsligt. Man kan vælge kun at inkludere antikke skrifter. Normalt er det tilfældet, men faktisk er der en ubrudt tradition for at fortælle videre om de nytestamentlige personer og begivenheder fra det andet århundrede, indtil i dag, hvor der stadig opstår nye fortællinger om kristendommens grundlæggende periode. Det er derfor tilfældigt, hvor langt oppe i tiden udgiverne af de forskellige samlinger af nytestamentlige apokryfer vælger at sætte grænsen. Et andet kriterium er sprogligt. Man kan vælge kun at medtage græske tekster. Derved udelukker man eksempelvis skrifter fra tekstfundet ved Nag Hammadi i Egypten i 1945, der afslørede en mængde koptiske manuskripter, som for manges vedkommende naturligt kunne indgå blandt nytestamentlige apokryfer. Endvidere er disse skrifter sikkert alle oversættelser af græske håndskrifter, hvorfor det er vilkårligt at forbigå dem i samlinger af antik apokryf litteratur. I bogens første kapitel præsenterer Geert Hallböck en definition af apokryf nytestamentlig litteratur, som svarer til den måde, begrebet bruges på i resten af bogen. Imidlertid begrænser artiklerne sig ikke til de apokryfe skrifter, men inddrager også gerne Nag Hammadi-teksterne.

Geert Hallböck fremstiller endvidere grundlaget for sondringen mellem kanoniske og apokryfe tekster ved at redegøre historisk og teologisk for udviklingen af den nytestamentlige kanon. Kanoniseringsprocessen forløb over flere hundrede år, men selv om den først blev afsluttet i slutningen af det fjerde århundrede, betyder det ikke, at kanon først opstod på det tidspunkt. I Hallböcks redegørelse viser det sig, at den beslutning, der blev taget på dette tidspunkt, blot er en officiel vedtagelse af det, der havde været gældende i de kristnes bevidsthed i mindst hundrede år. Bevidstheden om visse skrifers særstatus var på sin side opstået, fordi skrifterne indtog en central position i det tidlige

kristne gudstjeneste- og menighedsliv. Det er denne særlige brug af skrifterne, der afføder en bevidsthed om deres særlige karakter; og det er denne bevidsthed, der til slut i kanoniseringsprocessen blev vedtaget ved den endelige beslutning. Afgrænsningen af kanon bragte således intet nyt, men tjente en funktion i kampene mellem forskellige kristendomsforståelser. Gennem disse konflikter etableres skellet mellem ortodoksi og kætteri, hvilket Hallbäck præsenterer som drivkraften bag adskillelsen af kanonisk og apokryft.

LITTERÆRE TEKNIKKER

På baggrund af Hallbäck's redegørelse for den historiske og teologiske udvikling af den nytestamentlige kanon handler bogens øvrige kapitler om det litterære og teologiske forhold mellem kanoniske og apokryfe skrifter. Idet man ud fra Hallbäck's undersøgelser kan regne med en relativt tidlig opfattelse af de kanoniske evangeliens særstatus, viser det sig, at man kan beskrive de apokryfe skrifers forhold til de kanoniske gennem den litterære teknik, som de benytter sig af. Tydeligvis tages de kanoniske evangelier som udgangspunkt for en kreativ videreudvikling af fortællingerne om kristendommens grundlæggende personer.

Litterært foregår udviklingen af fortællingerne på flere forskellige måder. En af de mest iøjnefaldende teknikker er at udfylde "hullerne" i de kanoniske beretninger. Alle læsere af de fire kanoniske evangelier vil bemærke, at de kun omhandler uddrag af Jesu liv. Der er lange perioder, som ikke berøres, og der er begivenheder og hændelser, som kun antydes. Disse huller har tiltrukket sig fantasifulde historiefortælleres interesse. Flere apokryfe skrifter indeholder derfor fortællinger om, hvad der skete i de perioder, der er forudsat, men ikke omtalt i de kanoniske evangelier.

Samtidig gør en anden teknik sig gældende. I de nytestamentlige persongalleri optræder en række personer alene i en notits eller ved en enkelt begivenhed.

Det er en af de litterære strategier i de apokryfe skrifter at give sådanne personer deres eget liv. Ofte sker det ved, at de inddrages tidligere i fortællingen om Jesus, end det er tilfældet i de kanoniske evangelier. Eller det kan foregå ved, at personerne får et efterliv, idet der fortælles om dem i tiden efter påske, så de selv bliver hovedpersoner i en fortælling om den tidligste kristendoms udbredelse.

Inkluderet i begge teknikker er en tilbøjelighed til at lade de fortalte personer udøve en form for magnetisk tiltrækning på hinanden. Det vil gerne være således, at personerne i de apokryfe skrifter møder hinanden, før de gør i de kanoniske evangelier. Eller forskellige nytestamentlige personer smelter sammen til én i senere apokryfe fortællinger. Således tenderer de apokryfe skrifter mod at skabe et lukket univers med et begrænset persongalleri. Ideelt set vil de apokryfe skrifter udfylde alle hullerne i de kanoniske evangelier uden at indføre nye personer og således fortælle historien om Jesus til ende. Men det mål lykkes naturligvis aldrig, for hver gang et hul udfyldes, åbnes for nye mulige udviklinger af historien, som kan give anledning til andre fortællinger. På den måde åbner de apokryfe skrifter for en uendelig fortsættelse af fortællingerne om Jesus.

Et at de mest tydelige eksempler på disse litterære teknikker og strategier findes i de apokryfe barndomsevangelier, der videreudvikler historien om Jesu fødsel og barndom. I de kanoniske evangelier er der tydeligvis et hul, hvor Jesu barndom skulle være. Inden hans dåb som trediveårig hører man kun om ganske få episoder. I sin artikel viser Jesper Tang Nielsen, hvorledes nogle apokryfe barndomsevangelier udfylder tidsrummet med episodiske fortællinger om Jesu opvækst som dreng i Nazaret og rejsen til Egypten med hans forældre. Fortællingerne slutter dog med Jesus som tolvårig i templet, hvorefter han ifølge et enkelt skrift trækker sig tilbage for at studere skriften, indtil han står frem for verden som en voksen mand. Andre apokryfe skrifter indeholder forhistorien til Jesu historie, idet hans moders fødsel, barndom og opvækst inddrages. På den måde får både Maria, Josef og Marias forældre deres eget liv i fortællingerne. I skildringen af Jesu barndom findes den omtalte magnetisme, da disciplene tiltrækkes af Jesus, mens de er børn. Judas viser sig således allerede på det

tidspunkt fjendtlig over for Jesus. Ifølge samme teknik konstrueres et møde under rejsen i Egypten mellem Jesusbarnet og de røvere, som tredive år senere skal korsfæstes sammen med ham.

Lone Fatum eftersporer en lignende teknik i sin artikel om de apokryfe apostelakter. I Det Nye Testamente fortælles historien om apostlenes virke og kristendommens udbredelse i Apostlenes Gerninger, men denne genre videreføres i apokryfe apostelakter, der fortæller videre om de enkelte apostles liv og levned. Skrifterne er fyldt med legendariske beretninger og spektakulære hændelser, som sikkert først og fremmest har skullet underholde læseren. Samtidig forbindes de dog med den antikke kærlighedsroman, idet de kristne apostle appellerer særligt til kvinderne. På den måde forgrener apostlenes historie sig til at omfatte deres kvindelige tilhængere og deres forsmåede forlovede. I nogle apokryfe skrifter finder der således et veritabelt trekantsdrama sted, idet kvinderne forlader deres kødeligt orienterede mænd for at følge de åndelige og asketiske vejledere. I kraft af skrifternes inddragelse af kvindefigurer suppleres det nytestamentlige persongalleri med kvindelige identifikationsfigurer, der har været brugt til at promovere en særlig kristen køns- og seksualmoral.

TEOLOGISKE TEKNIKKER

Imidlertid er det ikke blot den kreative fortælleglæde, der er årsag til de apokryfe skrifers videreførelse af kristendommens grundlæggende fortællinger. Målet er ikke kun underholdning, men formidling af kristendom. Fortællingerne udtrykker den forståelse af kristendommen, som forfatterne ønsker at promovere og gøre vedkommende. Af den grund formes fortællingerne af en bestemt teologi og de optrædende personer bliver ideologiske identifikationsfigurer. På den måde bliver den aktuelle opfattelse af kristendommen indskrevet i fortællingerne om dens grundlæggelse.

Jesper Tang Nielsens artikel om barndomsevangelierne illustrerer denne teologiske teknik ved at fremvise, hvorledes en bestemt religiøs tradition og fromhedsforestilling har sat sit præg på fremstillingen af Jesu moder ved at gøre hende til et ideal for klosterlivet. På samme måde har den kirkelige forestilling om relikvier og hellige genstande formet beretningerne om Jesu undere. Begge dele er eksempler på, at en aktuell religiøs og kirkelig praksis indskrives i fortællingerne om kristendommens hovedperson.

På samme måde anvendes kvindefigurerne i de apokryfe apostelakter ifølge Lone Fatums artikel i et køns- og seksualpolitisk ærinde, idet det er karakteristisk, at de optrædende kvinder alene tildeles en fremtrædende position gennem opgivelsen af deres køn og seksualitet. De kvindelige apostelfigurer bliver netop mandliggjort i en af-seksualiseret åndelig identitet, hvorfor de kan frigøre sig fra omverdenens patriarkalske system. Imidlertid kan dette kun ske under opgivelse af kvindeligheden. Således optræder Paulus-disciplen Thekla, da hun skal agere som autoritativ apostel, med kort hår og i mandsdragt.

Mens man i videreførelserne af Jesus' og apostlenes historie finder en teologisk betinget fortsættelse af traditionerne fra Det Nye Testamente, fremvises i Jesper Tang Nielsens artikel om Jesu lidelse og død en anden og mere radikal måde at bearbejde de kanoniske skrifter på. De teologiske forskelle mellem de kanoniske evangelier viser sig i redaktionen af de enkelte fortællinger, hvor evangelisternes opfattelse kommer til udtryk i mindre afvigelser eller tilføjelser af detaljer. Eksempelvis kommer der forskellige billeder af Jesus frem i de fire evangelisters behandling af hans bøn i Getsemane have. Mere tydeligt er det i de forskellige korsord, som hver evangelist lader den korsfæstede udsige. Nogle apokryfe skrifter afviger imidlertid teologisk så radikalt fra de kanoniske, at de ikke kan fortælle den samme historie, som de nytestamentlige forfattere. De må i stedet sige, at de kanoniske evangelier ikke indeholder sandheden om Jesus. Den er nemlig skjult for den officielle kirkelige kristendom, som ifølge disse skrifter ikke har forstået Jesu sande budskab. Judasevangeliet leverer et mønstereksempel på denne argumentationsform, når det vil fremføre, at Kristus var hævet over

alt jordisk og slet ikke døde på korset. Det sker nemlig ved at hævde, at den officielle kirkelige kristendom er på vildveje. Derfor har deres opfattelse af Jesu historie ingen værdi, for de kender ikke hans sande væsen. Det gør kun Judas, som Judasevangeliet bruger til at give sin egen version autoritet.

I Lone Fatums artikel om Maria Magdalene genfindes etableringen af en alternativ autoritetsfigur til kritik af den apostolske tradition. Maria bliver i visse sammenhænge til Jesu foretrukne discipel, som har fået adgang til en særlig indsigt. Derfor fremstilles hun i opposition til de mandlige disciple og kan bruges til at give autoritet til en kristendomsopfattelse, der adskiller sig fra den dominerende kirkelige. Samtidig er Maria Magdalene fremstillet og fortolket på en måde, der er udtryk for særlige teologiske dagsordner. Hun fremstår i kraft af de litterære teknikker, der er karakteristiske for den apokryfe litteratur, som den bodfærdige synderinde og er derfor et kvindeideal i den tidligste kristendom. Imidlertid opnår hun denne idealkarakter, fordi hun netop repræsenterer afholdenhed og dermed afviser såvel kønslighed som kropslighed. Hun er et åndeligt ideal, der kun i kraft af aflæggelsen af kvindelighed og seksualitet kan indgå blandt de mandlige disciple. Hendes autoritative status i visse apokryfe og gnostiske traditioner sker derfor netop ikke i et opgør med den mandsdominerede kultur i den tidligste kristendom. Tværtimod underbygges mandens absolutte autoritet, når kvinden må aflægge sit køn og opnå en åndelig idealkarakter for at kunne indgå i discipelkredsen sammen med mændene.

Af ovenstående præsentation af bogens artikler fremgår det, at den apokryfe litteratur drives af ønsket om at gøre kristendommens fortælling aktuel og relevant for læserne. Det sker ved kreativt at udvide og udfolde de kanoniske evangelier, så de imødekommer nye sociale og teologiske udfordringerne. Af den grund er det misforstået at søge en historisk sandhed bag de personer, som de apokryfe skrifter fortæller om. Imidlertid viser bogens artikler, at de kanoniske evangelier er drevet af præcis samme anliggende. De forsøger også at gøre fortællingen om Kristus nærværende og vedkommende for læserne, og til det formål tages de selv samme teknikker i brug. Derfor er det lige så problematisk at ville

finde tilbage til den historiske sandhed bag det nytestamentlige persongalleri. Skal man derfor vurdere værdien af de apokryfe skrifter i forhold til de kanoniske, kan man ikke lægge historiske kriterier til grund. I stedet må man forholde sig til den teologi, som skrifterne bringer til udtryk, for heri ligger den afgørende forskel mellem kanonisk og apokryf litteratur.

DANSKE OVERSÆTTELSER

Apokryfe skrifter har altid haft en særlig plads i den folkelige fromhed. Der findes derfor en lang række udgaver og oversættelser. Tekstsamlingerne har som nævnt forskelligt omfang, alt efter hvor man vælger at sætte den tidslige grænse, og hvordan man forholder sig til nyfundne tekster. Man kan finde en komplet optegnelse over alle danske oversættelser af antikke nytestamentlige apokryfer i Mogens Müllers løbende opdaterede artikel "Danske oversættelser af ikke-bibelske oldjødiske og oldkristne skrifter" (se nedenfor). Her skal blot de væsentligste nyere oversættelser, som er anvendt i denne bog anføres.

Fortrinsvis bruges og henvises til Jørgen Ledet Christiansen og Helge Kjær Nielsen, *Nytestamentlige Apokryfer*. Heri findes de ældste apokryfer, heriblandt Thomasevangeliet, som stammer fra fundet ved Nag Hammadi. Derimod er Frelserens Evangelium ikke inkluderet, selv om det tidsmæssigt stammer fra den periode, som samlingen dækker. I Søren Giversens flerbindsværk *Oldkristne tekster* findes i bind 2 og 3 ikke alene de samme skrifter, som i Kjær Nielsens og Ledet Christiansens samling, men også Frelserens Evangelium og mange flere, da Giversen vælger at inddrage skrifter, der dateres langt oppe i middelalderen. Ole Davidsens bog *Kristi fødsel* er den eneste nyere danske bog, der foruden andre apokryfe tekster også indeholder Det Arabiske Barndomsevangelium. Den omtalte samling af gnostiske skrifter, der går under navnet Nag Hammadi-skrifterne er ikke sin helhed oversat til dansk. Ud over Thomasevangeliet har

Søren Giversen oversat enkelte andre skrifter, der ikke inddrages i denne bog. Hele tekstsamlingen findes i en engelsk oversættelse redigeret af M.W. Meyer og J.M. Robinson. Heri findes også Mariaevangeliet.

BOGENS OPBYGNING

Ovenfor er bogens artikler præsenteret tematisk. I bogen er de imidlertid kronologisk opstillet i den forstand, at de følger den nytestamentlige fortælling. Først kommer Geert Hallbäcks indledende artikel om kanon og kætteri, derefter følges Jesu livshistorie gennem Jesper Tang Nielsens artikler om hans fødsel og død. Efter Jesu historie fokuserer Lone Fatums artikler på de nytestamentlige bipersoner Maria Magdalene og apostlene, som fortsætter udbredelsen af den tidlige kristendom.

Alle bogens artikler har tre niveauer. I brødteksten findes en sammenhængende fremstilling af et tema i forbindelse med den apokryfe litteratur. Men ved siden af den egentlige fortolkning af kanondannelsen eller de apokryfe skrifter findes en række tekstboks med realoplysninger om skrifterne og deres kontekst. Endelig findes efter hver artikel litteraturhenvisninger til fortrinsvis dansk litteratur, som kan være nyttig, hvis man ønsker at studere emnet nærmere.

Ud over artiklernes tre niveauer indeholder bogen også et kunstnerisk spor, hvor de afbildede værker fra kunsthistorien illustrerer de apokryfe skrifers gennemslagskraft i den religiøse kunst. I bogens sidste bidrag præsenteres de særlige forhold vedrørende den kristne kunsthistorie af Louise Lillie, som også har fundet bogens billeder. Det er vi hende tak skyldig for.

Ligeledes skal FELIX-fonden og Direktør Einar Hansen og hustru fru Vera Hansens Fond have tak for økonomisk støtte til udgivelsen. Tak går også til forlagsredaktør Jeanne Dalgaard for det gode samarbejde i forbindelse med udgivelsen på Forlaget Alfa.

LITTERATUR

Bibliana, Forlaget Anis, årg. 8 (2007), nr. 1

Jørgen Ledet Christiansen, Helge Kjær Nielsen, *Nytestamentlige Apokryfer*, København: Det Danske Bibelselskab 2002

Ole Davidsen, *Kristi fødsel. Tekster og tolkninger år 2000*, Højbjerg: Hovedland 2000

Søren Giversen, *Oldkristne tekster. Bd. 1-2: De Apostolske Fædre; Frelserens Evangelium; Spredte Jesusord. Bd. 3: De apokryfe evangelier*, Herning: Poul Kristensens Forlag 2001-2002

Mogens Müller, "Oversættelser til dansk af ikke-bibelske oldjødiske og oldkristne skrifter", findes gratis tilgængelig på www.teol.ku.dk/abe under litteraturvejledning

Marvin W. Meyer, James M. Robinson (red.), *The Nag Hammadi Library in English*, New York 1977

Anders Klostergaard Petersen, Jesper Hyldahl, Einar Thomassen (red.), *Mellem venner og fjender. En folkebog om Judasevangeliet, tidlig kristendom og gnosis*, København: Forlaget ANIS 2008

